

ЕМИЛ ДИМИТРОВ* „КРАСОТАТА ЩЕ СПАСИ СВЕТА“: ФОРМУЛА И СМИСЪЛ

Abstract: The article presents a many-sided analysis of the famous phrase in Dostoyevsky's *The Idiot*, "Beauty will save the world". Presented here in the context of the Schillerian influences during Dostoyevsky's youth, its originality is demonstrated. The article carefully examines the appearance of the phrase in the text of the novel, its relation to Prince Myshkin, and its later destiny, whereby it has become a stable formula with different emphases from those in the novel. In the context of the main theme of *The Idiot*, beauty is conceived ontologically, personalistically, and mystically: it is embodied in the God-man Christ, and as such is a transformative holy force. For Dostoyevsky, beauty saves because it is another word for God. Outside Christ, beauty can be only human, and hence is inevitably situation along the axis of good and evil.

Keywords: beauty; Schiller; Christ; salvation; dividedness.

„Красотата ще спаси света“ е, несъмнено, най-популярният афоризъм на Достоевски, известен всекиму, понеже отдавна е прескочил кориците на романа. Тълкуването на крилатата фраза, придобила свой собствен живот, се натъква на сериозни проблеми и това няма как да е другояче: от една страна, тя е станала не само емблема на някои феномени на духовната култура на ХХ в. (например творчеството на Николай Ръорих), а, от друга, лозунг (слоган) на комерсиалните „конкурси за красота“. Дали в двата случая „красота“ е едно и също и дали означава същото, което у Достоевски? От друга страна, коректно е питането за смисъла на афоризма в контекста на творчеството на писателя: дали той може да бъде сведен до еднозначна „формула“, още повече – адекватна на всекидневните ни нагласи? И, накрая: как тази знаменита фраза функционира в текста на романа „Идиот“, как се е откъснала от него и е започнала самостоятелния си живот? Тя мисъл ли е, тезис ли е, а в края на краищата дали изобщо такава фраза съществува у Достоевски?

Въпросите могат да бъдат умножени, затова ще пристъпим към тях отдалеч.

1. Идеята за красотата у младия Достоевски

От публицистиката и най-вече от критиката на Достоевски от началото на 60-те години на ХІХ век можем да извлечем достатъчно ясна и категорична идея за красивото. Тя, несъмнено, е късен, но пряк рефлекс на младежките увлечения по творчеството на Шилер, с което великият руски писател е свързан „овеки“. И наистина – от първите юношески възторзи до „Братя Карамазови“, където Дмитрий Карамазов – шилерианец по дух, цитира с упоение „Ода на радостта“ и „Елевзински празник“ – Фридрих Шилер е най-верният, най-постоянният събеседник на Фьодор Достоевски: той не просто познава творчеството на немския поет и драматург и тривиално се *влие* от него, а тъкмо влиза в активен диалог – понякога се съгласява, цитирайки го явно или скрито,

---

* Доц. д-р в Институт за литература, БАН. Email: edimitrov@gbg.bg

по-често – спори яростно, отрича, дори демонстративно „скъсва“ с него („Записки от подземие“). Така или иначе обаче, ако трябва да изберем само едно име от каталога на „вечните спътници“ на Достоевски, това, несъмнено, е Фридрих Шилер¹. И тук, в отношението „извън текста“ към кумира от юношеските години, Достоевски е подвластен на своеобразна „любов-ненавист“, на характерните за героите му амбивалентни чувства. „Бях назубрил Шилер, говорех с думите му, бълнувах стихотворенията му и ми се струва, че съдбата никога не е била толкова благосклонна към мен както тогава, когато ми позволи да се срещна с великия поет и тъкмо в такъв момент от моя живот; в никой друг миг не бих могъл да го опозная тъй пълно, както тогава“ (12, 31) – доверява на по-големия си брат Михаил 19-годишният Фьодор в писмото си от 1 януари 1940 г.² Несъмнено, сянката на немския драматург, редом с тази на Пушкин, е вплетена в първите, недостижани до нас драматически опити на Достоевски, в които прохождащият автор се е опитал да даде своите „Борис Годунов“ и „Мария Стюарт“³. Темата е голяма, интересна и сложна; тук ще дадем само един пример за *присъствието* на Шилер у Достоевски. Дебютната драматическа творба на немския поет – „Разбойници“ (1781) – не само активно се обсъжда в юношеската кореспонденция с по-големия брат, а хвърля сянка и върху романа – едновременно творчески апогей и залез на писателя – „Братя Карамазови“. Да си спомним, че пред стареца Зосима старият Фьодор Карамазов представя големите си синове, а дори и самия себе си, тъкмо чрез персонажите на „Разбойници“. Ето как: „Божествени и светейши старче! – извика той и посочи Иван Фьодорович. – Този е мой син, плът от плътта ми, любима моя плът! Този е моят най-почтителен, тъй да се каже, Карл Моор, а пък ей този мой син, който сега влезе, Дмитрий Фьодорович, и срещу когото търся от вас оправия, той пък е най-непочтителният Франц Моор – двамата от „Разбойници“ на Шилер, а пък аз, аз самият в такъв случай съм Regierender Graf von Moog! (Владетел граф фон Моор! – Е.Д.)“ (9, 74). Впечатляваща е литературната начетеност на героите на Достоевски, но в света на писателя няма нищо случайно, не са случайни дори цитатите и алюзиите: тук чрез явния паралелизъм с героите на Шилер се изявява не само един от литературните източници на замисъла и се именува, етикира семейството на Карамазови, но дори се антиципира сюжетното действие.

За нашите цели тук обаче е важен един друг литературно-исторически факт, а именно: Достоевски още от младостта си е добре запознат не само с художественото творчество на Шилер, а и с неговите теоретически статии и трудо-

¹ Релацията Шилер–Достоевски отдавна е любим предмет на сравнителното литературознание; вж. например: Вильмонт Н., Достоевский и Шиллер. М.: Советский писатель, 1984.

² Произведенията на Достоевски се цитират по: *Събрани съчинения в 12 т.* София: Народна култура, 1981–1994. Първото число в кръглите скоби означава тома, а второто – страницата. В квадратни скоби по аналогичен начин се цитира изданието: Достоевский Ф. М. *Полное собрание сочинений в 30-ти тт.* Л.: Наука, 1972–1990.

³ Вж. Алексеев, М. П. О драматических опытах Достоевского. // *Творчество Достоевского*. Одесса, 1921; Вильмонт, Н. Цит. съч., 28–29.

ве. За това съдим по едно друго писмо на младия, още не дебютирал писател – това от 30 септември 1844 г., в което той призовава по-големия си брат да се заеме и с превода на *теоретическите* трудове на Шилер – „Писма за „Дон Карлос“, „За наивната и сантименталната поезия“ и др.⁴ Да поясним, че в началото на 40-те години на XIX в. двамата братя замислят издаването на руски на „Събрани съчинения“ на Шилер, като в третия том е трябвало да бъдат поместени философските произведения на поета; повече от логично е да допуснем, че при подготвителната работа Достоевски е щудирал „Върху естетическото възпитание на човека в поредица писма“ (1795), както и другите теоретически съчинения на Шилер. Ако някоя от великите системи на естетиката е формирала схващанията на младия Достоевски за красотата, това със сигурност е кантианската – в „превода“ и изложението на Фридрих Шилер⁵. Тъкмо неговите следи можем да открием в следните размисления на руския писател в статията му „Г-н ***-бов и въпросът за изкуството“ (1861) – най-значимият и цитиран принос на писателя в полето на критиката:

„Потребността от красота и творчество, което я възплащава, е неотделима от човека и без нея човек може би не би живял на този свят. Човекът жадува за нея, търси я и приема красотата *без всякакви условия* просто защото това е красота, и с благоговение се прекланя пред нея, без да пита каква е ползата и какво може да се купи с нея. И може би тъкмо в това е най-великата тайна на художественото творчество, че образът на красотата, създаден от него, веднага, *без всякакви условия*, се превръща в кумир. А защо се превръща в кумир? Защото потребността от красота се развива най-силно тогава, когато човекът е скаран с действителността, когато не хармонира, когато се бори с нея, тоест когато той *най-много живее*, понеже човек е най-жив, когато търси и преследва нещо; тогава в него се проявява и най-естественото желание за хармония, за спокойствие, а в красотата има и хармония, и спокойствие“ (12, 400–401).

В тази статия от недовършения цикъл „Статии за руската литература“, написана през 1861 г. и публикувана в издаването от Михаил Достоевски списание „Время“, в което по-младият брат-писател активно сътрудничи, се отстоява класическата идея за красотата, в която има „хармония и спокойствие“. Тук красотата, очевидно, се схваща еднозначно позитивно, в една плоскост с истината и доброто. Отстоява се безусловният характер на красотата, която се самообосновава в самоочевидната си абсолютност. Традиционното за класическата философия триединство „истина-красота-добро“ (символизирано, между другото, дори от трите „Критики“ на Кант) тук, в „докритическия“, така да се каже, период в творческото развитие на Достоевски преди разтърсващата изповед на „героя от подземие“ (1864), се схваща все още безкритично, като тривиално философско положение. То обаче, както ще видим, в края на също-

⁴ Срв.: „Пусни първо „Разб[ойници]“, „Фиеско“, „Дон Карлос“, „Коварство“, Писмата за Карлос и Наивн[остта]. Това ще е хубаво“ (12, 45).

⁵ Да припомним, че още в първото писмо от „Върху естетическото възпитание на човека“ Фр. Шилер признава: „Наистина не искам да скрия от Вас, че следващите твърдения в най-голямата им част ще почиват върху основни положения на Кант“ (Шилер 1982, 450).

то знаменателно десетилетие, ще бъде взривено от идеята за спасението. И, последно, специфичен акцент за Достоевски е мисълта за това, че потребността от красота и стремежът към нея са характерни за дисхармоничния, динамично търсещия човек, който не съвпада със себе си и не е в мир със света; не можем да не отбележим и вклиняването в размишленията на писателя на *проблематиката на живота*: човекът най-силно жадува и лелее хармоничната и спокойна красота тъкмо в бурните мигове на дисхармония, на раздор с живота. Очевидно, в началото на 60-те години красотата за Достоевски е все още „тиха пристан и заслونا“, жадувана цел в морето на живота.

И така, в естествената динамика на творчеството си Достоевски се оттласва от класическата идея за красотата, която, оставайки си „регулативна идея“, търпи дълбинни трансформации в неговото „Петокнижие“.

2. Красотата в романа „Идиот“

Както всички знаят, знаменитата фраза „Красотата ще спаси света“ е от романа „Идиот“ и е свързана с образа на главния герой – княз Мишкин. Още тук, в самото начало, ще заявим категорично: фразата може да бъде тълкувана в шилериански дух, но тя *не* се среща у Шилер, а принадлежи на Достоевски, тя е оригинална негова мисъл и афоризъм (срв. Розенблюм 1991: 145). Наистина най-трудно е в един текст или творчество да се види тъкмо онова, което го *няма* в него, но което се привижда като налично. Знаменателно е, че на илюзията се поддават и изтъкнати познавачи на Шилер (вж. Вилмонт 1984: 139): това обаче е симптом за хипертрофираното значение, което се отдава изобщо на влиянието в историята на културата, при което на влияещия автор често се приписват особеностите на повлияния, т.е. извършва се *обратен пренос* на значения, а дори, както виждаме, и на текст. Да повторим: влиянието на Шилер върху Достоевски е несъмнено, но, първо, може да се повлияе единствено върху нещо *вече* налично (не може да се влияе върху нищото!), а, второ, влиянието не е нищо друго, освен пренос и приложение на категорията причинност в областта на творчеството, а тя тук има твърде стеснено приложение. Тук е уместно да се позовем на авторитета на Хегел: „В историята изобщо са в действие и се определят взаимно едни други духовни маси и индивиди; а природата на духа в още много по-висш смисъл, отколкото характерът на живото изобщо, е по-скоро тази, не да възприема вътре в себе си едно друго първоначално нещо или не да оставя една причина да се продължава в него, а да я прекъсва и превръща“ (Хегел 1966, 1: 745–746).

За темата ни е важно да добавим, че Шилер се възприема от младия Достоевски като „християнски поет“ (12, 31). Интересуващата ни тук фраза („Красотата ще спаси света“) може да бъде „открита“ у Шилер единствено като интегративна метафора, т.е. като интерпретативна „формула“, наложена отвън *post factum* (т.е. едва *след* Достоевски). Наистина, в знаменитите „Писма за естетическото възпитание“ на Шилер можем да открием идеи за благотворната роля на красотата: тя е мощно възпитателно средство, орган на общественото благо и стъпка към „естетическата държава“, която единствено „може да направи обществото действително“ (Шилер 1982: 547). Разбира се, можем да допуснем,

че на Достоевски са направили силно впечатление някои мисли на Шилер в тази тоналност, като например следната: „Единствено красотата ощастливява целия свят и всяко същество забравя ограниченията си, докато изпитва обаянието ѝ“ (Шилер 1982: 548). И така, фразата „Красотата ще спаси света“ може да бъде единствено *въобразена* у Шилер, но не и текстуално открита в творбите му. Шилер свързва красотата със свободата, но не и със спасението: „красотата е, през която се стига до свободата“ (Шилер 1982: 452).

Да се обърнем, прочее, към самия текст на романа „Идиот“. Ще избързаеме обаче, като кажем, че тук намираме още една крилата фраза на княз Мишкин, останала в сянката на по-знаменитата „Красотата ще спаси света“. Става дума за фразата „Смирението е страшна сила“, която, както ще видим, е добре да мислим заедно с нашия предмет: двете фрази рефлектират, просветват се, взаимно се разкриват една чрез друга, а това дава път и шанс на разбирането.

И тук ни пресреща първата изненада. *И двете* ключови фрази, които в съзнанието на читателя са свързани с княз Мишкин и като че изразяват две основни негови убеждения, интуиции за живота, всъщност главният герой никъде не изрича: това са фрази, които другите герои му приписват и които, изглежда, са произнесени като че „отвъд“ романа, извън неговия текст. Да вметнем, между другото, че самият княз Мишкин като че е неспособен да изрече, да артикулира на глас най-дълбоките, най-съкровени си убеждения, понеже той смята, че „има някои идеи, има възвишени идеи, за които не би трябвало да почвам да говоря (...); словата ми са други, не съответстват на мислите, а това е унижително за тези мисли“ (6, 334). Статусът на подобни фрази-послания, носители на висшия идеен замисъл и смисъл, са знак за особения синтез, среща в романите на Достоевски на собствено романното сюжетно повествование и разгръщане с извънроманната действителност: парадоксално казано, в романа на Достоевски като че се случват и неща, които всъщност не присъстват в текста на романа⁶.

И двете фрази ги научаваме не от княз Мишкин, а от Иполит Терентиев, 18-годишният юноша, болен от туберкулоза, един от самоубийците-идеолози в творчеството на Достоевски. В „Моето необходимо обяснение“ (един от многобройните „текстове в текста“ в романите на Достоевски), намираме следната бележка в скоби:

„(NB. Казват, че смирението е страшна сила; трябва да попитам за това княза, това е негов собствен израз)“ (6, 387).

Фразата е подадена нарочно безлично – „казват, че“ („говорят“); авторството на княз Мишкин обаче туктаки се уточнява, без по-нататък то да бъде проверено в разгръщането на сюжетното действие, за нея просто повече не става дума. Фразата допълнително е маргинализирана чрез поставянето ѝ в скоби – тя е запратена „в покрайнините“ на изповедалното слово на Иполит, но същевременно нейната важност е маркирана чрез обичайното „Nota bene“.

---

⁶ За други случаи на подобни фрази-послания (в „Бесове“ и „Братя Карамазови“) и по този въпрос по-подробно вж.: Димитров 2016, 18–20.

Очаквано, „случаят“ с „Красотата ще спаси света“ е още по-интересен: фразата се среща всичко на всичко *три пъти* в текста на романа: нито веднъж, естествено, тя не е изречена от княз Мишкин. Два пъти фразата е изказана от Иполит – лице в лице с княза, но публично, пред всички, „площадно“-демонстративно; това се случва в монолога на героя непосредствено преди четенето на изповедта му „Моето необходимо обяснение“. Първият път тя е във въпросителна форма, като думата „красота“ е в кавички, а във втория е изказана широко и категорично, но като твърдение на княза, тутакси релативизирано от собствения прочит на Иполит. Впрочем, ето цялата сцена:

„Наистина ли, княже, сте казали веднъж, че „красотата“ ще спаси света? Господа – извика той силно към всички, – князът твърди, че красотата ще спаси света! А пък аз твърдя, че му идват такива игриви мисли, защото сега е влюбен. Господа, князът е влюбен; оде, при влизането му още, се убедих. Не се изчервявайте, княже, ще ми дожалее за вас. Коя красота ще спаси света? Коля ми разказа това... Вие ревностен християнин ли сте? Коля казва, че вие сам се наричате християнин.

Князът го загледа внимателно и не му отговори“ (6, 373).

Да проследим внимателно логиката на съобщението. Княз Мишкин е изказал фразата пред Коля Красоткин (къде и как, при какви обстоятелства – не става ясно, но във всеки случай това се случва „извън“ романа като такъв), той пък я споделил на Иполит Терентиев (отново неясно кога и къде и отново извън текста), който на свой ред пита княза за потвърждение, но не получава такава от него. И така, фразата достига до нас, читателите, едва от трети глас, чрез двустепенно позоваване и свидетелстване. Фразите от този тип бих нарекъл „ансамблови“ съждения, т.е. такива, които като че принадлежат на определена група герои, в известен смисъл те са нещо като „съборни определения“. Повече от знаменателно е битуването, статусът на словото в романите на Достоевски: както виждаме, то, изказано извън романа, е налично в него. Другояче казано, романът на Достоевски синтезира романа с извънромановата действителност, вкарва живота в текста; ето защо той е „нещо повече“ от роман.

Да забележим, че лансирането на знаменитата фраза от Иполит Терентиев е свързано с две негови забележки, а именно че това е „игрива мисъл“, понеже княз Мишкин е влюбен, и, второ, че той е християнин. Оттук: Иполит става като че родоначалник едновременно на две интерпретации – в едната „красотата“ се схваща пределно антропологично, като човешка красота, дори красотата на любимата жена. Едновременно с това се подхвърля идеята за ревностното християнство на княз Мишкин, а това в света на Достоевски никога не е случайно; така е подсказан автентичният контекст за схващане на смисъла на красотата. Двусмисленото мълчание на княза е едновременно и знак за съгласие за авторство, и отказ от еднозначна интерпретация, израз на особената функция на безмълвието у Достоевски, което винаги е заредено със смисъл (вж. Димитров 1991).

„Красотата ще спаси света“ се среща за трети път в „Идиот“ вече като цитат, като широкоизвестно твърдение, което, очевидно, е добре известно на ге-

роите в романа; тук фразата е изказана от Аглая в разговора с княз Мишкин за предстоящата „вечерна сгледа“ в дома на Епанчини:

„Обзалагам се, че непременно на някаква „тема“ ще заговорите, за нещо сериозно, научно, възвишено (...) Ако заприказвате за нещо подобно на смъртното наказание или за икономическото положение на Русия, или о това, че „красотата ще спаси света“, ... аз, разбира се, ще се порадвам и ще се посмея много, но... предупреждавам ви отсега: не ми се мяркайте после пред очите! Чувате ли: сериозно ви говоря! Този път вече ви говоря сериозно!“ (6, 513).

Така, отново препотвърдено от Аглая в непосредствена диалогическа ситуация с княза, авторството на княз Мишкин на фразата изглежда вече окончателно и не подлежащо на съмнение (да отбележим, че фразата е дадена в кавички, т.е. тя е съзнателно цитатна). Оттук читателят (а най-често и специалистът-интерпретатор) излиза с непоколебимото убеждение за това, че „Красотата ще спаси света“ не само принадлежи на княз Мишкин, но и че тя е изказана в романа тъкмо от него.

Да се върнем обаче към Иполит и неговия въпрос: „коя красота ще спаси света?“ Очевидно е, че той предпоставя различни понятия за красота; най-интересното тук е, че самият княз Мишкин е родоначалник и на друга „линия“ в схващането на красотата – като загадка, като тайна (тази линия, както ще видим, ще придобие завършеност в размишленията на Дмитрий Карамазов):

„За красотата е трудно да се съди; още не се чувствам готов за това. Красотата е загадка“ (6, 77).

Както добре помни читателят, дискурсът за красотата се въвежда в романа „Идиот“ в сцената в гостната на Епанчини, когато той забелязва и разглежда портрета на Настася Филиповна: „Дивно лице! (...) Лицето ѝ весело, а пък тя ужасно е страдала, нали? (...) Това е гордо лице, ужасно гордо и не зная само дали е добра? Ах, дано е добра! Всичко би било спасено!“ (6, 36–37).

Князът харесва точно такава красота, защото „в това лице има ... много страдание...“ (6, 81); просветващата в лицето „ужасна гордост“ и липса на смирение може да бъде балансирана и неутрализирана от доброто: единствено то може да спаси красотата. Захванатата от княза тема за красотата намира разрешението си във възклицанието на Аделаида Епанчина: „Такава красота е сила ... с такава красота света може да се преобърне!“ (6, 81).

И така, още с въвеждането си темата за красотата бързо се превежда през различни „тоналности“ – страдание, гордост, добро, спасение, сила, свят. Тук „красотата е сила“, а по-нататък в текста се твърди, че „смирението е сила“: взаимодействието между двете сили прави възможно спасението на света. Очевидно е, че в романа „Идиот“ се фиксират две различни разбираня за красотата; по-скоро в двата случая тя се схваща и мисли в различен мащаб. В първия случай, в началото на романа, красотата се схваща като възходжане към „първообраза“, тръгвайки от сетивния наглед, от възплътеността на красотата в човешкото (женско, естествено!) лице: лицето символизира, понеже е единство, синтез на различни планове на битието – на сетивно и свръхсетивно, на тяло и душа (старата и тривиална метафора за „очите като прозорец на ду-

шата“), на отсамно и отвъдно. Във втория случай се мисли „красотата като такава“, тя като принцип на битието – залог за неговото спасение. Връзката между двете е *символът*: красивото одухотворено лице като символ на Вечната женственост.

Тук е важно да маркираме как знаменитата фраза е станала „крилата“, всеобщо разпознаваем афоризъм; очевидно, за да се осъществи подобна метаморфоза, фразата трябва да напусне страниците на романа и да заживее свой собствен живот в културата, като постепенно обрасне с нови смисли и значения. Тук решителната роля принадлежи на Владимир Соловьев, който в „Три речи в памет на Достоевски“ (1882) провъзгласява: „Истината е добро, мислено от човешкия ум; красотата е същото добро и същата истина, телесно vyplътена в жива конкретна форма. И нейното пълно vyplъщение вече във всичко е край, цел и съвършенство; ето защо Достоевски е казал, че красотата ще спаси света“ (Соловьев 1990: 180). В по-късната си статия „Красотата в природата“ (1889) същата фраза – предмет на нашето изследване – е напълно извадена от контекста и е поставена самостоятелно като епиграф към текста (Соловьев 1990: 91): така тя става „формула“, тезис на руската религиозна философия и след Соловьев бива многократно интерпретирана впоследствие от мислители като С. Булгаков, Н. Бердяев, Н. Лоски, В. Зенковски и др.⁷

Тук непременно трябва да акцентираме върху един детайл, останал до най-ново време непрояснен (Новикова 2007: 105), а именно: Владимир Соловьев прави една на пръв поглед незабележима редакция на фразата: у Достоевски тя звучи така: „Мир спасет красота“, а у философа – по-млад приятел и съмишленик на писателя в последните години от живота му – тя е придобила своето класическо, всеобщо разпознаваемо звучене: „Красота спасет мир“. (Впрочем, да отбележим, че този словоред се среща и в текста на „Идиот“: Иполит Терентиев, обигравайки фразата, пита: „какая красота спасет мир?“)

Каква е разликата между „мир спасет красота“ и „красота спасет мир“? Това е микроскопическа разлика, която в превода се губи, понеже в българския език богатството от глаголни времена прави невъзможна подобна инверсия; все пак в първия случай, който е *автентичният*, фразата трябва да бъде преведена така: „светът *ще* бъде спасен от красотата“; вторият, ясно е, е по-„ударен“, по-познат – „красотата ще спаси света“. В първия случай логическото ударение пада върху *спасението*, във втория – върху *красотата*; в първия случай красотата е допълнение, във втория – подлог, субект (да си припомним, че на латински *subjectum* буквално означава тъкмо под-лог).

Редакцията, „неволното“ преобръщане на фразата от Владимир Соловьев има своя дълбинен смисъл и основание: той фактически превръща интуицията на Достоевски във философски тезис – *хипо-тезата е станала теза*. В „Идиот“ фразата „Светът ще бъде спасен от красотата“ не е тезис, който се обосновава и разгръща, а *прозрение*, подадено съзнателно безлично, без непосредствена връзка със субекта на изказването, подхвърлено някак между другото –

⁷ За интерпретациите на „Красотата ще спаси света“ в руската религиозно-философска мисъл по-подробно вж.: Новикова 2007: 107–123.

без да се обосновава, но и без да се опровергава. Писателският гений на Достоевски и този път му е подсказал най-точното художествено решение; впрочем, в „Братя Карамазови“ чрез устата на дявола се твърди, че тъкмо „хомеопатичните дози са най-силните“ (9, 678).

Тук е налице една от многобройните „разделителни линии“ изобщо между писателя и философа: за Достоевски е важен *образът на красотата*, нейният *лик*, нейната идеална възплътеност, а не тя като *понятие*, което трябва да бъде дефинирано и разгърнато, не като субект на идеологически важно съждение, което трябва да бъде обосновано и развито в логически непротиворечива теория.

Текстът и неговият смисъл, разбира се, са различни неща, те трябва да се разграничават: смисълът *не е в текста*.

Смисълът на текста обаче не е и отвъд текста, а е *чрез* текста.

3. Христос и красотата

За да завършим темата си и да изпълним полето от възможните смисли на фразата „Красотата ще спаси света“, ще се обърнем и към подготвителните материали на романа: логично е да очакваме, че ако тя наистина е толкова важна, колкото традиционно се мисли, а не е случайно изтървана, то можем да очакваме тук да открием едно допълнително проясняване на нейното значение. И наистина: в ръкописите към романа двете най-важни реплики на княз Мишкин в „Идиот“ се появяват *едновременно* като отделни записи:

„Мир красотой спасется“ (9, 222) и малко по-долу

„Смирение – величайшая сила“ (9, 222).

Любопитното е, че тези две ключови фрази – „емблеми“ на княз Мишкин – се срещат непосредствено след първото свързване в съзнанието на писателя на образа на княз Мишкин с Христос: „Князь скажет что-нибудь о Христе“ (9, 222). Да поясним, че първом главният герой на романа се именува само „идиот“, после – „князь“ докато се стигне до творческото прозрение, което, както изглежда, изведнъж е прорязало съзнанието на писателя: свидетелство за това е появилата се изведнъж по-долу бележка, написана с големи букви: КНЯЗЬ ХРИСТОС (9; 246, 249, 253 и др.)

Да забележим, че интересувашата ни фраза тук е видоизменена, по-точно – тя още не е придобила своя класически израз „мир спасет красота“; тук, в първата ѝ поява, е използвана възвратна форма на глагола, а, значи, фразата трябва да бъде преведена другояче: „Светът ще се спаси чрез красотата“.

В знаменитото писмо на Ф. Достоевски до племенницата си София Иванова от 1 (13) януари 1868 г. писателят разяснява творческия замисъл на „Идиот“ така:

„Идеята за романа нося отдавна и много я обичам, но е толкова трудна, че дълго не смеех да се захвана с нея, а сега я подхвапах само защото бях едва ли не в отчаяно положение. Основната мисъл на романа е да се изобрази един положително прекрасен човек. Няма нищо по-трудно на света, днес особено. (...) Прекрасното е идеал, а идеала не сме изработили нито ние, нито цивилизованата Европа. На света има само едно с положителност прекрасно лице – Хрис-

тос, тъй че явяването на това безмерно, безкрайно прекрасно лице само по себе си представлява безкрайно чудо. (Цялото евангелие от Йоан е издържано в този смисъл; той вижда чудото в самото възплъщение, в самата поява на прекрасното)“ (12, 221).

В бележниците си, както и в подготвителните материали към романите Достоевски многократно свързва Христос с идеята за красивото. Ето например една недвусмислена бележка: „Христос е 1) красота, 2) няма нищо по-хубаво, 3) ако е така, то това е чудо, ето я и цялата вяра...“ (24; 202). Отъждествяването на Христос с красотата не може да бъде по-категорично, а този тезис се потвърждава и на други места в творчеството на писателя. Така в подготвителните материали към „Бесове“ намираме визионерския тезис: „Светът ще стане красота Христова“ (11, 188)⁸. В същите подготвителни материали срещаме и един богословски тезис за природата на Св. Дух: той е „непосредствено схващане на красотата, пророческо осъзнаване на хармонията, а значи, постоянен стремеж към нея“ (11, 154). С красотата се съизмерва и нравствено доброто: вече не красотата е път към доброто и негов символ, а обратното: „нравствено е единствено онова, което съпада с вашето чувство за красота и с идеала, в който я възплъщавате“ (27, 57).

Впрочем, не може да не подчертаем, че схващането на Достоевски, водещо началото си още от младите му години, за Христа като възплъщение на идеала на човечеството за красота и нравствено съвършенство (вж. Кирилова 1997: 21) е „общо място“ за мисълта на епохата, предложила такива класически трактовки на образа на Спасителя като „Животът на Иисус, критично разглеждан“ от Давид Щраус (1835–1836) и „Животът на Иисус“ от Ернест Ренан (1863). В този контекст може да бъде схващано и парадоксалното противопоставяне на *образа* на Христа на истината в известното писмо (от края на януари – 20 февруари 1854 г.) до Наталия Фонвизина след излизането на писателя от каторгата: „...аз изградих за себе си такъв символ на вярата, в който всичко е ясно и свято за мен. Символът е много прост и е следният: да вярваш, че няма нищо по-прекрасно, по-дълбоко, по-симпатично, по-разумно, по-мъжествено и по-съвършено от Христос. И не само няма, казвам си аз с ревнива любов, но и не може да има. Нещо повече, ако някой би ми доказал, че Христос е извън истината, и истината *наистина* се окажеше извън Христос, аз все пак бих предпочел да остана с Христос, отколкото с истината“ (12, 96).

Това е избор между красотата и истината, но избор не *срещу* истината и утвърждаване на неистинното, а избор *за* красотата, с която истината трябва да се съизмерва. Да отбележим, между другото, че думата „красота“ *не* се среща в Новия завет, т.е. това, че у Достоевски спасението се свързва тъкмо с красотата, е идея не с новозаветни, а с новоевропейско-хуманистични корени.

И така, в контекста на главната идея на „Идиот“ красотата се схваща онтологически-персоналистично-мистично: красотата е възплътена в Богочовека Христос (за Достоевски най-важното Евангелие – Евангелието според Йоан – говори

⁸ Разгърнатата интерпретация на този тезис, както и анализ на идеята за красотата в романа „Бесове“ вж.: Богданова 2009.

тъкмо за най-важното чудо в християнството – чудото на Боговъплъщението) и като такава е преобразяваща света сила; в този смисъл може да се каже, че знаменитата фраза, срещаща се единствено в „Идиот“ и никъде другаде в творчеството на Достоевски⁹, донякъде е равностойна на по-привичното твърдение – „Христос ще спаси света“, което пък може да бъде схващано като вариация на евангелското „Аз съм истината и пътят и животът“ (Иоан 14:6), на разгръщането на титулатурата на Христа като „Спасител“ (вж. Лука 2:11; Иоан 4:42 и др.).

Шилерианска по дух и произход, фразата „Красотата ще спаси света“ придобива съвсем друг смисъл: при Шилер той е, така да се каже, *педагогически*: красотата може да преобрази света чрез влиянието на естетическото възпитание върху нравствената личност на човека, красотата е път и средство на доброто¹⁰. У Достоевски смисълът е онтологическо-метафизически: Само Бог-Христос е *красота* и единствено Той е способен да спаси света, извън Него красотата се раздвоява и разпада. Несъмнено, стихът на евангелист Йоан: „Този наистина е Спасителят на света, Христос“ (Иоан 4:42) е метатекстът на „Красотата ще спаси света“ на Достоевски.

В „Идиот“ е направена трагичната проверка на възможността за спасение чрез въчовечения Христос, чрез въплътения в отделен човек „идеал за човека“. Този идеал по необходимост търпи крах: Христос като „само човек“ е невъзможен, княз Мишкин потъва в безумието¹¹.

С други думи, „Красотата ще спаси света“ е израз на характерното за Достоевски „есхатологическо безпокойство“ (Котелников 2001: 25).

4. Двойствената природа на красотата („Братя Карамазови“)

В „Братя Карамазови“ най-големият брат – Дмитрий Карамазов – е носител на „естетическото начало“; с известно огрубяване и неизбежна хиперболизация може да се каже, че тримата братя са алегория на триединството истина–добро–красота: Иван Карамазов иска „мисълта си да разреши“, Альоша е концентриран върху „дейното добро“, Дмитрий е измъчван от амбивалентността на красотата. Дмитрий Карамазов, както отбелязахме по-горе, е познавач и почитател на Шилер, като тъкмо чрез този образ Достоевски „затваря“ шилерианския си жизнено-идеен цикъл, а заедно с това като че завинаги се прощава с шилеровските пориви на младостта си; това прощаване все пак се осъществява в последния роман на писателя, Шилер е вечен спътник и събеседник по Пътя.

Да припомним знаменития монолог на Дмитрий Карамазов за двойствеността на красотата:

⁹ Все пак, в подготвителните материали към „Юноша“, в самото начало на работата на писателя върху този роман, срещаме същата мисъл: „Какво ще спаси света? Красотата“ (16, 43). Несъмнено, „понятието за красота ... става за писателя символ на висшата идея на човечеството“ (Розенблум 1991: 152).

¹⁰ Да припомним, че в „Критика на способността за съждение“ на Кант отделен параграф (§ 59) е озаглавен „За красотата като символ на нравствеността“ (Кант 1980, 248–252).

¹¹ Срв.: „Образът на „княза-Христос“ въплъщава трагическата истина за това, че неверието във въплъщението и божествеността на Христа неизбежно довежда до „Мъртвия Христос“, който вече не може да възкръсне“ (Кирилова 1997: 24).

„Красотата – това е страшно и ужасно нещо! Страшно, защото е неопределима, а не може да се определи, защото Бог е поставил само загадки. Тук бреговете се събират, тук всички противоречия заедно живеят. (...) Красота! При това не мога да понеса, когато някой човек дори с възвишено сърце и с висок ум започва от идеала на Мадоната, а свършва с идеала содомски. Още по-страшен е път, който със содомски идеал в душата не отрича и идеала на Мадоната и от него гори сърцето му и воистине, воистине гори, както в младите му непорочни години. Не, широк е човекът, твърде широк даже, аз бих го стеснил. (...)“

Красотата е нещо не само страшно, но и тайнствено. Тук дяволът с Бога се бори, а бойното поле са сърцата на хората“ (9, 114).

Красотата на Мадоната и красотата Сodomска са двата пределни полюса в онтологията на нравствеността: доброто и злото в еднаква степен символизират красотата. Да припомним, че „Сикстинската мадона“ на Рафаело е любимото на Достоевски произведение на европейската живопис¹², тя е възплъщение на идеала му за красота.

В духа на Иполит от „Идиот“ обаче и тук трябва да поставим въпроса: коя красота се раздвоява?

Красотата е нравствено амбивалентна в напуснатия от Бог свят: ако перифразираме знаменитата фраза на Кирилов от „Бесове“ – „Ако няма Бог, то аз съм бог“, – то можем да кажем: „Ако Бог не е красота, то аз съм красота“, красотата е единствено човешка, а като такава тя не може да не се раздвоява по пределната ос: добро–зло. Красотата „извън Христа“ е красота отвъд доброто и злото, тя е форма, способна да поеме разнообразно съдържание – „и добро, и зло“. Да го кажем на езика на Кант: твърдението „Красотата е добро“ не е аналитично съждение *a priori*; откритието на Достоевски се състои в това, че доброто не се съдържа в понятието за красота, красотата (в обичайното ѝ схващане) не непременно е път към доброто.

Дяволът като персонификация на злото може да бъде скучен дърдорко, както е изобразен в кошмара на Иван Карамазов, но може да бъде и прекрасен. Достоевски, изглежда, е първият велик писател, който убедително изобразява *привлекателността на злото*.

В противоречие с класическата западноевропейска литература, където главният герой е непременно красив, добър и... здрав (срв. Жулиен Сорел в „Червено и черно“ на Стендал), Достоевски убедително изобразява не противоречието между физическо уродство и душевна красота (срв. Квазимодо в „Парижката св. Богородица“ на Юго), а тъкмо обратното – физическа безукорна красота, която символизира злото. Така например за Ставрогин в „Бесове“ се казва: „(...) писан хубавец, а същевременно като да будеше някакво отвращение“ (7, 40). Че това не е случайно изгървана фраза, а е израз на писателската стратегия на Достоевс-

¹² Анна Григориевна Достоевска свидетелства: „В живописиста Фьодор Михайлович най-високо поставяше произведенията на Рафаело, а Сикстинската мадона признаваше за върховно негово произведение“ (Достоевская 1987: 170). Голяма фотография-репродукция на „Сикстинската мадона“ съпътства Достоевски до последния ден от живота му; само месец преди смъртта му А. Достоевская му подарява рамка за тази репродукция.

ки, се вижда и от изображението на княз Соколски в „Юноша“: „чудно – той хем ми харесваше, хем до немай-къде не ми харесваше. Имаше нещо, което и самият аз не бих могъл да определя, но нещо отблъскващо“ (8, 185).

Как да съвместим „Красотата ще спаси света“ на княз Мишкин с „Красотата – това е страшно и ужасно нещо!“ на Дмитрий Карамазов? Никак: те не се съвместяват, а контroversно се съподчиняват. Към това ще добавим, че в света на Достоевски идеята на героя е тясно свързана с *лика на героя*, оттук въпросът за съвместяването на идеите се сменя, понеже пространството на романа е *пространство на срещата* между различни ликове, образи на героя. И, последно, в света на Достоевски красотата е символ на живота, а животът е в същината си противоречив и многогласен.

У Достоевски се среща и донякъде огледалното твърдение на „Красотата ще спаси света“, а именно – „Некрасивостъ убъет“ (11, 27): това е реплика на стареца Тихон в „Изповедта на Ставрогин“ – главата, изключена по цензурни причини от печатния вариант на романа. Тук обаче „некрасивостта“ не се мисли като антоним на „красотата“ – още по-малко в смисъла, придаден от княз Мишкин. Некрасивостта тук е „антитеза на „красивостта“, на „изящността“ (Розенблум 1991: 147), тя е намек за неистинност и касае по-скоро „естетиката на престъплението“; некрасивостта е път към злото и негово изпитано средство.

Красотата у Достоевски е граница, предел на човешкото: „(...) някои герои на Достоевски са в състояние да престъпят доброто, дори истината, но не е по силите им да престъпят красотата: тя е нещо като последна пристан в душата на човека, от която вече са изгонени доброто и истината, тя не допуска човека до окончателно падение и внася трагичен раздор в душите на „падналите“, като ги тревожи с „метафизична тъга“ (Мосиенко 1997: 94).

Теорията на Разколников е опровергана не логически, а естетически, Иван Карамазов е отвратен, погнусен от вида, от образа на злото.

Красотата е „висша инстанция“ в света на Достоевски; красотата спасява, тъй като е другото име на Бог.

ЛИТЕРАТУРА

- Богданова, О. 2009. „Мир станет красота Христова“ (Проблема красоти в романе Ф.М. Достоевского „Бесы“) // *Достоевский и мировая культура*. № 25. М., 324–353.
- Вильмонт, Н. 1984. *Достоевский и Шиллер*. М.: Советский писатель.
- Димитров, Э. 1991. Безмолвие у Достоевского. // *Достоевский и современность: тезиси выступления на „староруских чтений“*. Ч. 1. Новгород, 48–52.
- Димитров, Е. 2012а. Срещата у Достоевски. // *Философски алтернативи*, бр. 1, 35–41.
- Димитров, Е. 2012б. Онтопоетиката на Достоевски. // *Философски алтернативи*, бр. 3, 31–37.
- Димитров, Е. 2016. Достоевски и романът-икона. // *Достоевски: мисъл и образ. Алманах на Българско общество „Ф. Достоевски“*. Т. 2. СОФИЯ: Изток-Запад, 11–30.
- Лауг, Р. 1996. *Философия Достоевского в систематическом изложении*. М.: Республика.
- Кант, И. 1980. *Критика на способността за съждение*. Прев. Ц. Торбов. София: Издво на БАН.

- Кириллова, И. А. 1991. Литературное воплощение образа Христа. // *Вопросы литературы*, № 8, 60–74.
- Кириллова, И. А. 1997. Христос в жизни и творчестве Достоевского. // *Достоевский. Материалы и исследования*, № 14. Памяти акад. Г. Фридендера. СПб.: Наука.
- Котельников, Вл. 2001. Средневековые Достоевского. // *Достоевский. Материалы и исследования*, № 16. Юбилейный сборник. СПб.: Наука, 23–31.
- Мосиенко, Л. И. 1997. Красивое. // *Достоевский. Эстетика и поэтика. Словарь-справочник*. Под ред. Г.К. Щенникова. Челябинск: Металл, 93–94.
- Новикова, Е. 2007. „Мир спасет красота“ Ф.М. Достоевского и русская религиозная философия конца XIX – первой половины XX вв. // *Достоевский и XX век*. Под ред. Т. Касаткиной. Т. 1. М.: ИМЛИ-РАН, 97–123.
- Розенблюм, Л. 1991. „Красота спасет мир“ (О „символе веры“ Ф.М. Достоевского). // *Вопросы литературы*, № 6, 142–180.
- Соловьев, Вл. 1990. *Стихотворения. Эстетика. Литературная критика*. Составление Н. В. Котрелева. М.: Книга.
- Хегел, Г. В. Ф. 1966. *Наука логика*. Т. 1–2. София: Издательство на БКП.
- Шилер, Фр. 1981. *Эстетика*. Съст. и встъп. статия И. Паси. София: Наука и изкуство.

ТРАНСЛИТЕРИРАНА ЛИТЕРАТУРА

- Bogdanova, O. 2009. „Mir stanet krasota Hristova“ (Problema krasoti v romane F.M. Dostoevskogo „Besi“) // *Dostoevskiy i mirovaya koulytura*. № 25. М., 324–353.
- Vilymont, N. 1984. *Dostoevskiy i SHiller*. М.: Sovetskiy pisately.
- Dimitrov, E. 1991. Bezmolvie ou Dostoevskogo. // *Dostoevskiy i sovremennosty: tezisi vistoupleniy na „starorousskiy chteniy“*. ЧН. 1. Novgorod, 48–52.
- Dimitrov, E. 2012a. Sreshtata ou Dostoevski. // *Filosofski alternativi*, br. 1, 35–41.
- Dimitrov, E. 2012b. Ontopoetikata na Dostoevski. // *Filosofski alternativi*, br. 3, 31–37.
- Dimitrov, E. 2016. Dostoevski i romanut-ikona. // *Dostoevski: misul i obraz. Al-manah na Bulgarsko obshtestvo „F. Dostoevski“*. Т. 2. SOFIJA: Iztok-Zapad, 11–30.
- Laout, R. 1996. *Filosofiya Dostoevskogo v sistemateskom izlozhenii*. М.: Res-poublika.
- Kant, I. 1980. *Kritika na sposobnostta za suzhdenie*. Prev. TS. Torbov. Sofiya: Izd-vo na BAN.
- Kirilova, I. A. 1991. Literatournoe voploshtenie obraza Hrista. // *Voprosi literatouri*, № 8, 60–74.
- Kirilova, I. A. 1997. Hristos v zhizni i tvorchestve Dostoevskogo. // *Dostoevskiy. Materiali i issledovaniya*, № 14. Pamyati akad. G. Fridlendera. SPb.: Naouka.
- Kotelynikov, Vl. 2001. Srednevekoveye Dostoevskogo. // *Dostoevskiy. Materiali i issledovaniya*, № 16. Jubileyniy sbornik. SPb.: Naouka, 23–31.
- Mosienko, L. I. 1997. Krasivoe. // *Dostoevskiy. Estetika i poetika. Slovary-spravochnik*. Pod red. G.K. SHTennikova. CHelyabinsk: Metall, 93–94.
- Novikova, E. 2007. „Mir spaset krasota“ F.M. Dostoevskogo i rousskaya religioznaya filosofiya kontsa XIX – pervoy polovini XX vv. // *Dostoevskiy i HH vek*. Pod red. T. Kasatkinoy. Т. 1. М.: IMLI-RAN, 97–123.
- Rozenblyum, L. 1991. „Krasota spaset mir“ (O „simvole veri“ F.M. Dostoevskogo). // *Voprosi literatouri*, № 6, 142–180.
- Solovyev, Vl. 1990. *Stihotvoreniya. Estetika. Literatournaya kritika*. Sostav-lenie N. V. Kotreleva. М.: Книга.
- Hegel, G. V. F. 1966. *Naoukata logika*. Т. 1–2. Sofiya: Izdatelstvo na BKP.
- Shiler, Fr. 1981. *Estetika*. Sust. i vstup. statiya I. Pasi. Sofiya: Naouka i izkoustvo.